

ПОД ЗНАКА НА МУЗАТА КЛИО

Юбилеен сборник
по случай 20-годишнината
на департамент
„История“

ЗАБРАВЕНИ ОТ БОГА ИЛИ ЗА ЕДИН ХРАМ ОТ БЪЛГАРСКИЯ СЕВЕРОЗАПАД

Рая Заимова

От 90-те години на XX в. датират повечето изследвания за местата на памет, религиозните култове и по-малки манастири, които в предишните десетилетия стояха на заден план или отсъстваха от научното поле. Поради идеологически съображения историята на църковните институции рядко присъстваше в научните изследвания, следвайки очертаната път от марксистката историография.¹ Едва към 80-те години на XX в. се появиха сериозни проучвания за българското православие и Екзархия (З. Маркова), както и на тема български католици от XVII в., допринесли за разчупването на традиционния стереотип за „тъмните векове“. Този тип проучвания имаха по-скоро социално-политически контекст, отколкото религиозен. В същото време изкуствоведи проследяваха развитието на стенните изображения в средновековни и по-късни паметници с цел поставянето им в историята на изкуството по нашите земи. Тези научно-изследователски дейности само очертават профила или формата, външния вид на храмовете и техните интериори.

По времето на социализма посещението на храмовете и религиозните практики в малките населени места беше странно и маргинално явление, поради същите идеологически причини. Би могло да се каже, че масово бяха посещавани единствено големите манастири или ставропигиалните като Рилския и Бачковския. И до днес те остават атрактивно място, „преоткрито“ за наши и чужди поклонници и туристи.

Северозападна България не е изключение от процесите, които засягат периода 1950–1990 г. Тогава редица църкви и манастири служеха за обори и конюшни, за да обслужват кооперативните стопанства и отговарят на схемата за изграждане на развито социалистическо общество. Въпреки наложения атеизъм и измислени нови ритуали, паметта на местното население е успяла да съхрани някои храмове и практики, които разкриват запазена до някъде традиция.

Изследването ми засяга енорийската църква „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“, Белградчишка духовна околия, намираща се в село Орешец, на пет километра североизточно от Белградчишките

¹ **Манолова-Николова, Надя.** Църква и вяра (XVIII–XIX в.) в Известия на музеите в северозападна България (историографски бележки). – В: Модернизационни тенденции в стопанския и културен живот във Видинско и Тимошко (19–20 век). Видин 24–25 октомври 2013 г. Съст. Св. Кръстева. София, 2014, 49–61.

скали и петдесетина от град Видин. (вж. Приложението, № 5) Известно е, че този дунавски край е с богата история още от древни времена, та до наши дни. Независимо от артефактите и традициите, северозападна България е смятана за най-бедния район не само за България, а изобщо във всички страни членки на Европейския съюз. Селището е почти обезлюдено, малкият му брой жители се дължи на построяването на жп гарата, носеща същото наименование, където още от края на 1930-те години започват да се заселват орешчани. Създадените работни места покрай железниците и социалистическите предприятия им осигуряваха доскоро поминък.

По пътя за Белоградчик – местността Башевица

Енорийската църква „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ е обявена за паметник на културата от местно значение през 1973 г. Тя е много често обърквана с останките от средновековен параклис в местността Башевица, отстоящ на 3 км от нея, на стария път към белоградчишките скали, на брега на Скомлянската река и в подножието на Столова планина (вж. Приложението, № 6). Според легендата, в Башевица имало селище, което след османските завоевания било изоставено. Преместването на населението в планините вероятно е било причинено от факта, че данъчните служители минавали по пътя за Белоградчик. Ще се върна по-долу на тази легенда с цел изясняване на движението на населението и практиките в двете църкви.

Един от последните български царе Иван Срацимир минавал през Башевица, за да стигне до Белоградчик. Известно е, че монархът поставя военен гарнизон и прави подобрения в крепостта Белоградчик, за да го превърне във втора по големина крепост след видинската.² Скалите и природата на това място са били много подходящи за такова преустройство. Според локалната памет, същият Иван Срацимир (1356–1396) посещавал манастира в Башевица. Говори се, че баща му, цар Иван Александър (1331–1371) бил изпратил жена си в същия манастир, за да я накара да се подстриже и да приеме монашеството. В действителност, в 1340 г. известният български владетел иска да се отърве от царица Теодора (дъщерята на своя съюзник, влашкия княз Иванко Бесараб) и майка на четирите му деца (Михаил Асен, Иван Срацимир, Иван Асен и дъщеря), за да се ожени за еврейката Сара. Изворите на времето не съдържат информация за местоположението на манастира: трябва ли да го търсим около столицата Търново или в региона на Видин, станал седалище на Иван Срацимир през 30-те години на XIV в. след разделянето на българските земи? Както е известно, Иван Александър смятал да укрепи позициите на управляващата фамилия, изправена пред османските нашествия.³

² Андреев, Йордан, Лазаров, Иван и Павлов, Пламен. Кой кой е в средновековна България (Второ издание). София, 1999.

³ История на България. Втора българска държава, Т. 3. София, 1982, 337–338.

Паметта на някои местни селяни ни подтиква да се върнем към дните, когато един от синовете на царството става владетел на Видин по волята на баща си и посещава тайно майка си, изпратена от баща му в манастир, намиращ се недалеч от река Дунав на управлявана от него територия. Останките от параклис в Башевица и легендата за царицата стават повод за гордостта на местните, които трансформират тази местност в място за поклонение.

Каменната сграда на параклиса в Башевица е с бегли остатъци от стенопис. В края на 50-те и 60-те години на XX в. е била „услужливо“ използвана за обор на животни! Вътрешната дължина на наоса е не повече от 5,70 м и ширина 3,75 м. Близко до нея се намират останките от сграда, която по всяка вероятност е била манастирска. Отглеждането на животни е било улеснено от близката река. Природата е красива и течащата вода, извираща изпод скалите на Балкана, привлича туристи и поклонници на свети места. Затова и в сайтове за свети места в България се споменава за църква в местността Башевица.⁴ Според местната памет, името Башевица произлиза от „паша“ или „баша“, т.е. топоним, наложил се след османските завоевания. Мястото става още по-привлекателно за онези, които го посещават като свято място, останало да съществува като такова през периода на чуждата османска власт. Ономастичните проучвания сочат, че Башовичка бара е името на местността и произлиза от личното име Башо – често срещано в северозападна България.⁵ Ако проследим хронологията на събитията преди и по време на османските завоевания, ще установим, че Българското средновековие е запаметено при извори и чешми, в изградени крепости, манастири и църкви. Отгласът се усеща през османския период, когато се възпроизвежда друга, по-нова памет, функционираща до днес на същото място.

Башевица е останала като спирка за почивка при изкачването на пътя за Белоградчик. Това е стар път с такова предназначение докъм 60-те години на XX в. Унгарският учен и пътешественик Феликс Каниц (1829–1904) съобщава за отбивка с чешма, близо до село Орешец. От това място той поема с впрегната каруца към града, след като оглежда Столова планина и не споменава за съществуването на конкретно селище. От краткото му описание може да се предположи, че става дума за Башевица, където водата не е преставала да тече.⁶ Каниц прекосява този район в посока Белоградчик през 1860-те години.

Според статистика за област Видин, през 1880 г. село Орешец има 130 къщи, църква и училище, а жителите му се прехранват главно със

⁴ <http://svetimesta.com/> (30.07.2015).

⁵ **Заимов, Йордан.** Български водопис. Географско описание, строеж и произход на имената. Т. 1. А – Й. В. Търново, 2006, с. 86.

⁶ **Каниц, Феликс.** Дунавска България и Балканът, прев. д-р Т. Иванов. София, 1932, с. 96.

земеделие и винарство – или това е обичайна практика за този район.⁷ Башевица отсъства от този списък на селищата. Обезлюдяването не е попречило на служенето в параклиса, което в действителност е ставало до 20-те години на XX в. Първата археологическа експедиция от 30-те години на Рафаил Попов описва каменната постройка с пробит покрив, частично запазени стенописи и гробове, датиращи от XVII и XVIII в. На скицата изследователите отбелязват „манастир“.⁸ Локалната памет пази също спомен за манастир с манастирска църква, която през 60-те години вече реално се доразрушава, подпомогната от новата си функция на сграда за кооперативни нужди в отглеждането на домашни животни. През 50-те години тя е проучвана от Георги Кожухаров, който лансира предполагаема датировка: XII–XIII в. По стил и колорит се доближавала до най-старите фрески на Боянската църква.⁹ От анализа му на останките от стенописи се разбира, че е била запазена строгата византийска традиция в изкуството, а по размерите на кораба напомняла на болярските църкви от хълма Трапезица.

През 1980-те години същият археолог прави проучвания в областта на история на архитектурата, като се спира специално на енорийската църква „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ в с. Орешец. Позовавайки се на османските регистри за Видинския санджак, изследователят предполага, че става дума за манастирска църква, построена преди падането на Видинското царство, която през дълъг период от време е била тимар: в средата на XV в. село Орешница е имало само един тимар; пак през XV в. същото село е било хас на заима в Белоградчик и в 1560 г. – хас на санджакбея във Видин.¹⁰ През първите десетилетия на османското владичество приходите на манастира и църквата били доста високи, докато през XVI в. настъпва спад – което посочва, че е имало само една енорийска църква. Вероятно въстанието на Константин и Фружин (1408) е причината за събарянето на манастирската сграда. Г. Кожухаров предполага, че тази църква е била посветена на „Св. Георги от Руян“, тъй като в османския данъчен регистър е записано „Манастир Исвети Гьорги Руян спада към Видин“ – тимар на Йомер, син на Осман, имам на крепостта Видин. Все пак, по тези данни не може да се установи дали става дума за храм в Орешец или в отстоящата на 3 км от него Башевица.

⁷ **Коцов, Димитър.** Описание на Видинския окръг. Русе, 1884. Авторът на това Описание е по произход от Белоградчик и първият преводач на Феликс Каниц. Релацията му е озаглавена: „Дунавска България и Балканский полуостров от господина Канитца“. В действителност тя не излиза от печат навремето. Първият отпечатан превод излиза едва през 1932 г.

⁸ **Попов, Рафаил.** Пещерата Миризливка, принос към дилувиалната фауна и културата на дилувиалния човек в България. – *Издания на народния археологически музей*, 26, 1933, 5–7.

⁹ **Кожухаров, Георги.** Башовичката черква. – *Известия на археологическия институт*, XVII, 1950, 84–104.

¹⁰ **Боянич-Лукач, Душанка.** Видин и видинския санджак през 15–16 век. Документи от архивите на Цариград и Анкара. Под ред. на В. Мутафчиева и М. Стайнова. София, 1975, с. 87, 115, 128, 137, 188.

Локалната памет е единокдушна по въпроса за напушането на село Башевица от жителите му, които основали село Орещец и още няколко други в околността по времето, когато данъчните османски власти изкачвали пътя до Белоградчик, минавайки през Башевица. И за да се избегне погледът им трябвало да се открие подходящо място за живеене в гората или в гънките на планината. Напускането на споменатото село предполага и напускане на манастира му. Връзката християни – мюсюлмани или българи – османски завоеватели е често пъти изграден стереотип в спомените на хората, които повтарят и разпространяват от поколение на поколение историите от миналото, останали запаметени като едно неопределено *минало* и без хронологични граници.

Същата памет не отговаря на това, което османските документи ни предоставят. Пак според джизие регистрите от по-късно време – 20-те години на XVIII в. – научаваме за съществуването на село Башевица, където през 1722 имало 28 платци, а през следващата година – 63 християни платци на джизие. През същите години селото Орешниче има 26 платци и Орещче – 31.¹¹ Според анализа на османистите, селото Башевица е съществувало до края на XVIII в. и както бе посочено по-горе то не съществува вече като обитаемо през 1880 г. Твърде е възможно църквата посветена на Св. Георги от Руян, идентифицирана от Георги Кожухаров като средновековна манастирска, после като енорийска XVI в. да бъде тази в Башевица, а не тази в с. Орещец, построена през по-късна епоха.

Интериорът на „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“

В наши дни тази енорийска църква е обслужвана от духовенството на видинската митрополия, общо взето поддържана от наскоро създадено настоятелство и отворена през празнични дни. Физическото ѝ състояние е много критично, въпреки подновения наскоро покрив. Корабът и притворът имат общи размери 612 см, измерени откъм външната част. Размерите откъм вътрешната страна са 815 см x 542 см, височина (без купола) – 279 см. Едно просто сравнение с башевишката посочва, че тя е доста по-голяма, оцеляла по чудо. Колкото до организацията на пространството, Г. Кожухаров предполага, че това е български до-византийски модел. На свой ред Стефан Бояджиев – историк на средновековната архитектура – прави сравнение с две църкви във Видин и се опитва да докаже, че е изградена през XVII–XVIII в.¹² Двамата

¹¹ Християни и евреи във Видинско. Джизие описи на Видинския санджак от 20-те години на XVIII век. Предг., прев. и коментар Християн Атанасов. София, 2010, с. 88 и 156. – Архивите говорят. Т. 62.

¹² **Бояджиев, Стефан.** Църквата в с. Орещец, Белоградчишко и мястото ѝ в развитието на българската църковна архитектура. – В: Приноси към българската археология. Т. II. „Декемврийски дни на българската средновековна археология“, Проф. д-р Станчо Ваклинов“. София, 1993, 92–100.

изследователи дискутират за използването на олтара или на двата олтара в „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ в Орешец. Според първия, на западната страна на сградата съществувал втори олтар, направен още преди построяването на притвора през XIX в. Стефан Смядовски споделя същата теза и утвърждава втория олтар като необходим за „равенството на троновете“ – това било практика в първите десетилетия след покръстването на българите през IX в. В наши дни се вижда едно корито, което е направено по продължението на стената, където стенописът отразява кръщението на Христа.

Не е било далеч времето, когато на иконостаса се е четяло името на тревненския майстор Георги Димитров и годината на създаването му – 1819. По всяка вероятност той е зографът на цикъла с икони от горния ред на частично запазения иконостас.¹³ Трябва да се отбележи, че в интериора на храма се разпознават композиции, отразяващи създаването на човека и неговите дейности. Бог е изобразен като старец с бяла брада, а Адам прилича на негър. Тъмният цвят на кожата му е намек за калта, с която Бог е създал човека. Сцените с Адам и Ева отразяват усилията им да си уредят ежедневието (вж. Приложението, № 2). Телата им са голи, облени от слънчеви лъчи, поставени близо до ябълковото дърво със змията. От тях лъха търсеният реализъм на неизвестния им художествен създател. Няколкото стръка растения, хлябът и птичките се прибавят към примитивно изобразените тела на Адам и Ева, поставени в пространството без никакво знание за перспектива. Тези сцени с Бога, човека и неговата среда се съчетават в единно цяло, резултат от лично усещане на вярващ творец, който без да подписва своите изобретения, внушава неволно истините от библейския разказ.

Към края на 1950-те години изкуствоведът Асен Василиев установява, че в Северозапада почти отсъстват фрески или стенопис в добро състояние. Изследователят не е имал възможност да посети и оцени творенията в Орешец.¹⁴ Църквата „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ е едно изключение от това правило: въпреки че за известно време е служила за обор на животни, стенописите са донякъде запазени (вж. Приложението, № 9). Св. Георги присъства на иконостаса и на северната стена при входа. Изследванията ми показват, че стенописите датират от периода 1819–1866 г. и са единствени, уникални за Видинската област (вж. Приложението, № 3). Не може да не се отбележи, че зографите

¹³ Единственият извор на информация за тези първи художествени изяви е докладът на изкуствоведката В. Марди-Бабинова, съхраняван в архива на „Паметници на културата“ (№ 77, 1971). Въз основа на него се доказва, че храмът има достойнства и качества. „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ е признат за паметник на културата от местно значение (ДВ, бр. 54, 1973).

¹⁴ **Василиев, Асен.** За изобразителните изкуства в северозападна България. – В: Комплексна научна експедиция в северозападна България през 1956 г. Доклади и материали. София, 1958, 253–254.

и каменоделците са от Македония и от Сърбия, Влашко, Самоков и други райони на Балканите. Измежду известните майстори са Никола Георгов и Витан Георгиев Николов (1850–1916) – внук на папа Витан, основателят на Тревненската школа.¹⁵ За последния е известно, че е учил занаята си заедно с братята си най-напред при баща си. Отказал се от дърворезбата и се ориентирал към зографска работа. Около пет години работил във Влашко (Плоещ, Бъзау, Бабадаг), после във Видинско, Кула, Зайчарско, Шабла, Русе, Враждебна (София), Търновско, Старозагорско и околията на Търговище. Внасял реалистични елементи в творбите си, които понякога довеждали до наивизъм, като причината за това била липсата на школовка. За разлика от тях, каменоделците са местни майстори. Различават се две категории – квалифицирани и неквалифицирани. Библейските сцени от стенописите не са подредени по канон: например, *Благовещение* отсъства, Животът на Христос не е представен в хронологичен ред; по канон *Богородица Ширшайянебес* трябва да е пресъздадена над олтара, а всъщност там се намира *Тайната вечеря*. Тялото на Христос в сцената с *Възкресението* е удължено, без спазени пропорции. Христос и учениците му са изрисувани наивно. Несъмнено неизвестният зограф не е имал познания по перспектива, затова човешките му изображения са без обем. Въпреки това, трябва да признаем, че реализмът присъства: сред римските войници при *Възкресението* се вижда един от тях със затворени очи и спящ; на масата от Господната вечеря се разпознават чаши и чинии. Там фигурите на Христос и Юда не се отличават от останалите сътрапезници – и това е отново признак за антиканоничност.

Други сцени пък отразяват индивидуалния подход на създателя си – Св. Харалампи, който в балканския фолклор е господар на чумата, държана с верига, както и св. Марина се борят с дявола (вж. Приложението, № 7). И в двата случая дяволът е с удължени размери на тялото. Несъмнено с това се търси внушение за Злото, което ни следва на всяка крачка. Растителните мотиви и инструментите – макар и в периферия – ни подсказват за търсен реализъм и отговарят на популярния балкански стил *лале деври*.

На купола Христос Пантократор не е заобиколен от архангели воители, а от 13 апостола (вж. Приложението, № 1). Може би мисионерската дейност на апостол Павел е причина, за да бъде увеличен броят им и нарушен стереотипът за дванадесетте апостола. И последен интересен пример: Слънцето и Луната с човешки лик, изрисувани в топли цветове, разпръскват светлина от северната и южна стена на балкона, обърнати към олтара (вж. Приложението, № 8). Небесните светили се срещат и в някои родопски църкви и в Западна България. По принцип изобразяването им се свързва с езичеството. Но като се има пред вид неспазения канон в

¹⁵ **Василев, Асен.** Български възрожденски майстори. София, 1965, с. 91.

„Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ при стенописването и факта, че *Бог създаде двете големи светила: по-голямото светило, за да владее деня, а по-малкото светило, за да владее нощта; създаде и звездите...* (Битие 1:16) можем основателно да приемем тълкуването на библейското слово като меродавен маркер и израз на почитта към Бога на неизвестния зограф.

История и легенда

Историческите събития от миналото и легендите се преплитат и си противоречат. Въпросите, които поставят и вероятно ще продължат да стоят пред изследователската публика могат да се резюмират за момента в следното: местната памет за орешешката църква я определя само и единствено като *старата църква*. Тя е била и продължава да бъде *старата* дори и преди построяването на параклис на гара Орешец (2008), пак посветен на св. Георги. Както бе споменато по-горе, разстоянието от гарата до *старото село* Орешец, обитавано само от няколко души, е около три километра. Към тази почит и едновременно с нея известно пренебрежение към „отминалото“ се прибавя страхопочитанието на местните жители: около сградата на *старата църква* съществувала специфична енергия, която често предизвиквала прекъсване на телефонните връзки; наред с този стереотип се шири схващането за слабата светлина в интериора на храма, плашеща посетителите, а големите пукнатини на купола и на стенописите създават усещане за скорошно срутване и т.н. Наравно с тези виждания някои местни хора смятат този храм за датиращ от много стари времена, ще рече от *римско време*. Други пък окачествяват параклиса в Башевица като *латински*.¹⁶ Понятието *латински* не е идентично с *римски*. Употребата му и в наши дни е насочена към нещо *странно и чуждо*, дори *католическо*. Феликс Каниц е току-речи убеден, че укрепленията от римската епоха, намиращи се на пътя за древната Рациария, останала в руини, имат връзка с Белоградчик. Според този пътешественик от XIX в. представителите на османските власти в града твърдели, че укрепителните стени и кули са *латински*. По принцип, местното население посочва като *латински* всички по-стари постройки, датиращи най-общо от *миналото*.¹⁷ Така в българските говори се е употребявало *латини, латински*¹⁸, *ще рече „кръстоносци“ или носители на западното, на католицизъм. Макар и тази форма да е изчезнала в книжовния език, то в народната памет все още съществува спомена за останали в далечното минало епохи, за кръстоносци, прекосили и водили битки на балканска територия. В*

¹⁶ Кожухаров, Георги. Башовичката черква..., с. 84.

¹⁷ Каниц, Феликс. Дунавска България..., с. 102.

¹⁸ Вж. статията „Латинци и латини“. – В: Български тълковен речник А – Я, трето издание. София, 1976, с. 389.

повечето случаи следите от чуждите католици трябва да ги потърсим в паметта на местните хора, които принципно са православни и които възпроизвеждат и днес едно комплексно понятие: латини, латински – неуточнено понятие, което визира дълъг период в миналото или минало с чуждо съдържание.

За да се върнем на нашия *латински* случай в Северозападна България, трябва да обърнем внимание на кръстоносците по време на османските нашествия и последните десетилетия на XIV в., когато унгарският крал Лайош I разширява владенията си с видинското царство и цар Иван Срацимир е принуден да приеме католицизма. Известно е, че Лайош I от Анджуйско-Сицилийския дом, крал на Унгария (1342–1382) взема повод от общуванията на цар Иван Александър с турците в Тракия и иска да наложи унгарски васалитет на Иван Срацимир. Отказът на българския владетел да предприеме такава стъпка е провокиран от военния поход на Лайош към Видин. През месец юни 1365 унгарският крал успява да превземе видинската крепост и да задържи Иван Срацимир заедно със семейството му. Босненските францисканци покръстват 200 хиляди православни от областта или една трета от населението на Видинското царство. Изглежда, че католицизмът е бил насилствено наложен на Иван Срацимир и на членовете на семейството му в хърватския замък Хумник (дн. Босилево) и територията на царството му превърната в унгарска провинция. Католическата епископия във Видин трябвало да ръководи религиозните дела в земите на юг от Дунава, наравно с новосъздадена *кустодия* България към Босненския викариат за делата на север от Дунава. Тази ситуация на териториална и „католическа“ окупация трае едва четири години. В следващите години Иван Срацимир – вече османски васал – запазва семейните си връзки с Унгария и Босна. На политическо ниво той остава верен на християнската идея, на тази на водените от унгарския крал Сигизмунд (1396–1397) кръстоносци и държи на връзките си със съседите сърби, с които поддържа антиосманските действия.¹⁹ Така в местната памет има останали елементи от миналото свързано с царството и редица важни събития от историята на видинския край. Специално в Орешец възрастен човек, над 70 години, споменава между другото за погребани унгарци в местното старо гробище! Възможно е да става дума и за по-късно време, т.е. за годините след революцията от 1848 г., когато унгарци напускат родната си страна по Дунава, за да намерят убежище в османските провинции.

Оброчни кръстове и вярвания

Всъщност старото гробище при църквата „Св. Великомъченик Георги

¹⁹ **Николов-Зиков, Петър.** Династията на Срацимировци. Властови доктрини и политически модели в югоизточна Европа през XIV век. София, 2012, 127–148; За превземането на Видин (1397–1398) вж.: **Тютюнджиев, Иван.** Българската анонимна хроника от XV век. В. Търново, 1992, с. 61.

Чудотворец“ (с. Орешец) е разположено на юг от сградата. Неизвестно точно кога е изоставено и погребенията изместени извън населеното място. В оградата на църковния имот се забелязват стари кръстове, които са вградени, т.е. материалът е използван заради формата на камъка. В наши дни, откъм олтара намираме само една малка костница и един гроб на духовник, датиращи от 1888–1929 г. и по традиция обърнати на Изток. Откъм южната страна на църквата преброяваме 21 кръста обърнати на Запад.

Изследванията на етнологите в тези западно-български райони и в пограничните сръбски показват, че оброчните кръстове изникват по различни причини и са винаги обърнати на Запад. Явно е, че при случая с Орешец става дума за оброци, чиито надписи могат слабо да се разчетат. Времето е оставило свой отпечатък, към който се прибавят природните явления като свличане на земни пластове. Все пак отсъствието на име на светец върху кръстовете не е типично за оброците. Те обикновено се поставят до дъб или друго дърво, при извор на планинска вода или сред полето, като задължително са посветени на светец или светица. Всеки кръст е култово място, където се задоволяват духовните нужди на местни селяни или приходящи. Поддържането на съответния кръст е обикновено грижа на едно семейство. Понякога той става повод за изграждане на храм близо до него.²⁰ В Северозападна България оброчните кръстове се срещат в близост до гробищата. Според етнолога Васил Мутафов това е типично за този район. Тук курбанът се прави вечер, тъй като нощта и гробищата принадлежат на един друг свят – този на мъртвите и благоденствието зависи от тяхната милост.²¹

В нашия орешешки случай изписаните мъжки и женски имена върху кръстовете отговарят по форма на други оброчни кръстове в Българския северозапад и в пограничните сръбски райони.²² Със съдействието на колегата Светла Антова, етнолог от ИЕФЕМ, направихме стампажи и успяхме да разчетем някои от тях: Васил, Душан, Младен, Петър, Рошко, Цено, Цеко, Дена, Нона. От формална гледна точка тези имена на отделни личности или на група хора, които определено са български, заедно с една единствена дата върху всеки камък, заместват име на светец или светица. Всъщност в това се състои и уникалността на тези

²⁰ **Петрунова, Бони.** Оброци и оброчни места в Знеполе, Бурел и Годеч. – В: Свети места в Годечко, Драгоманско и Трънско. София, 2001, 9–165; **Манолова-Николова, Надя.** Памет и места на паметта, Свети места в Годечко..., 246–258.

²¹ **Мутафов, Васил.** Реконструкция на оброчната система в селищата от Западна България. – В: Етнология на границата на два века. Изследвания и материали посветени на 60-годишния юбилей на доц. д-р Николай Колев. В. Търново, 2000, 337–358.

²² **Мутафов, Васил, Каменова-Борин, Анюта.** Оброците в Михайловградско. – *Известия на музеите в Северозападна България*, Т. 14, 1988., 101–115; **Любенова, Ива.** И гробовете умират. С., 1996, 229–247; **Илиев, Николай, Спасов, Георги.** Селища, църкви и манастири в западните покрайнини. София, 2012, с. 128.

кръстове. Няколко разчетени дати от периода 1860–1870 ни посочват, че кръстовете са изработени няколко десетилетия след обновяването на църквата в началото на XIX в.

По-горните изследвания, които привлякох, показват, че оброчният кръст е култово място, отделно и независимо от църква и в определени случаи я замества. Историята показва, че в пространството около манастирски църкви и сгради се срещат отделни оброци, но не и в скупчен вид. Специално в западните български краища оброците се появяват от края на XV в. насетне, когато поради чуждите нашествия, църквите са разрушени или полуразрушени и не могат да изпълняват своето предназначение. В локалната памет отсъства свидетелство за възникването на оброци в двора на църквата в с. Орешец. Старите хора твърдят, че още в детските им години, ще рече преди Втората световна война, те са били на това място и не са носени от околностите и скупчени в пространството при храма „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“. Редно е да си зададем въпроса защо и по какъв повод тези кръстове се намират там?

Датировката показва, че те предхождат направените погребения на духовници от началото на XX в. Може би наблюденията на Великия епископ Сионий водят към развързка. При едно от посещенията си на църквата, която е част от Видинската епархия, духовникът сподели (17.08.2013), че това явление със събраните на едно място оброци, не е изключение в Северозападна България. Подобен случай имало в Берковско. Всеки оброчен кръст принадлежал на едно семейство, затова се срещат различни издялкани лични имена без споменат светец.

В Българския северозапад се срещат различни названия като „камик“, „подкръста“, „светци“, които заместват „оброка“ в местните говори и практики, типични за планинските и полупланинските райони.²³ *Подкръста* е орешешкото култово място, познато на местното население. Локалната памет ни отнася назад във времето, преди 50-те години на XX в., когато вярващите са се събирали около кръста, вероятно на деня на Св. Георги. Свещеник изнасял служба с молитва за берекет и милост отправена към светеца, благославял традиционно направената картофена салата с лук, бяло сирене и подправена с олио. Трябва да се отбележи, че паметта за този оброк е жива, а кръстът – намирал се в местността „Резервоара“ – е унищожен по времето на соца. Тя обаче няма връзка с храма „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ и още по-малко с оброчните кръстове около нея. През последните години само *старата църква* привлича местното население, приходящи и туристи, които на Успение Богородично (15 август) се събират на курбан в дворното пространство. Обикновено това събитие е съпроводено с изнасяне или по-скоро донасяне на чудотворна икона на Богородица от Видинската

²³ Манолова-Николова, Надя. *Църква и вяра*, 49–61.

митрополия. Тези дейности донякъде повдигат самочувствието на хората в този много беден край от Северозапада. Наред с тях както орешешката църква, така и параклиса в Башевица са посещавани от малки групи поклонници и туристи, идващи от различни краища на България и от Сърбия. Понякога през летния сезон местни ентузиастични, духовници и политически ангажирани лица организират пленер за ученици, които под ръководството на професионалисти, рисуват външния облик на *старата църква* и правят пейзажи на заобикалящата ги природа. Средствата от продадените творения, събрани чрез фейсбук, се използват за възстановяване на икони.²⁴

В този контекст не бива да се пропусне и още едно ниво от темата за вярванията. През зимата на 1997 г., по време на голямата криза в страната, една отчаяна от живота жена се отправя към руините на Башевица, където се моли. Свети Илия се явява и ѝ казва да построи храм на Десетте Божи заповеди. Факт е, че през последните години група деца изписаха красиво Заповедите на табло, изложено в притвора на орешешкия „Св. Георги“. Друг случай на Башевица е с жена, на която се явява Йоан Кръстител и видение за небесна дъга без дъжд. Ала най-популярната и масова легенда, която се носи за „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ е тази за козарчето, което загубило козата си в гъсти шубраци. След като я търсило дълго време, намерило я при едно изворче, където се била окозила. Местните хора сметнали това място за свещено и се преселили там да живеят: едни разказват, че козарчето е открило църква в шубраците и тогава около нея станало преселението; други поставят в разказа си построяването на нови къщи и на второ място издигането на храм.

Ще припомня, че децата са чистите и невинни създания, които са Божиите посредници на Земята. Чрез тях той говори на хората. Обкръжаващата ги действителност като стръмни скали, гъсти гори и др. са необходим елемент за създаване на свето място, напомняне за пастира Христос, който е сред нас. Изследователите в областта на етнологията биха определили този случай с орешешката легенда като традиционен.²⁵ Може би най-нашумелият случай у нас е свързан с Бачковската света обител, а на Запад – във Фатима (Португалия), най-общо казано сред католици и православни, с универсален характер. В съзнанието на местните хора от Северозапада, за които стана дума, легендата е непоклатим стереотип, който на практика има свои аналози извън националните граници. Както българи, така и сърби посещават *старата църква* като свето място, където планинската изворова вода лекува болните. Според разказите на стара жена от Орешец, чието свидетелство е записано през 50-те години на XX в., селяни идвали от

²⁴ <http://vidinskamitropoliya.com> 28.08.2015.

²⁵ **Баева, Вихра.** Разкази за чудеса. Локална традиция и личен опит. София, 2013, с. 41, 51 сл.

далечни краища, за да прекарат нощта в двора на църквата и получат благословия за изцеление. Не би могло да се каже точно на коя дата от християнския календар се е извършвало това поклонение, тъй като – според Г. Кожухаров – възрастта на жената била доста напреднала и тя нямала спомен за това.²⁶ Въсъщност тези поклонения са били практики до началото на комунистическия режим. Наложените „нови“ практики и напущането на района по икономически причини след 90-те години на XX в. спомагат за изоставянето на тази стара традиция.

Вместо заключение

Следващи проучвания биха осветлили тази палитра от стереотипи, която засегнах по-горе и която мисловно ни отвежда в района на Дунава и Българския северозапад. Вярванията, храмовете и оброчните кръстове, каменната пластика и стенопис – дело на знайни и незнайни творци – заслужават вниманието на изследователите. От друга страна, забравените или изоставените свети места имат своя притегателна сила, която независимо от превратностите на времето и политическите режими, остава жива или се подновява в хорската памет. Нейното събуждане върви успоредно с интересите към миналото и легендите, с откриването на туристически маршрути и т.н. Новооткритата пещера „Венеца“ – вече туристически обект – намираща се в близост до църквата „Св. Великомъченик Георги Чудотворец“ би допринесла за отварянето на пътищата и поклонничеството в бедния край и включването на културния паметник в програма за укрепване в рамките на „европейския път“.

²⁶ Кожухаров, Георги. Башовичката черква..., с. 101.

FORGOTTEN BY GOD OR ABOUT A TEMPLE AT THE NORD-WEST BULGARIA

Raia Zaimova

(Summary)

The study presents an attempt to be restored the history of the parish church “Saint Georges the Great-Martyr”, designated as a cultural monument of local importance in 1973, as well as the remains of an unidentified church in the abandoned Bashevitsa village, which are situated in Nord-Western Bulgaria and in the area of Belogradchik’s Rocks and Stolova planina in particular. The available information about the history and the study of both holy places, derived from assorted sources is provided.

It is traced the connection between the local legends and the great historical narrative, focused on the antiquity of both temples and the nearby votive crosses. The example of the existence and the adoption of the two holy places as one, as well as their socialization, help the author to analyze the collective memory forming local identity. The article is a good example of a case study of the function of the holy place as a place of memory in a border zone.

Keywords: Legend and History; Holy places; Cultural Memory; Cultural and Historical Heritage

ПРИЛОЖЕНИЕ

№ 1 13 Апостола

№ 2

Адам и Ева

№ 3

Надпис на входа

№ 4

Оброчен кръст – Младен

№ 5

Общ изглед на църквата „Св. Георги“

№ 6

Руини Башевица

№ 7

Св. Марина убива дявола

№ 8

Слънцето

№ 9

Фрагмент от Страшния съд

